

Satavuotiaan Suomen historiakuvat kaipaavat ristiriitoja, epävarmuutta ja harmaan sävyjä

Historioitsijana latsin Suomi 100 -vuoteen jonkinasteisia odotuksia. Kerrankin mediaa ja suomalaisia kiinnostaisi Suomen historia muinakin päivinä kuin 6.12.! Valitettavasti odotukseni ovat pitkälti jääneet lunastamatta. Etenkin viime kuukaudet ovat kolmannen Tuntematon sotilas -elokuvan ansiosta olleet yhtä pitkitettyä itsenäisyyspäivää, vaikka kirjoitushetkellä varsinaisen juhlapäivään on vielä yli kuukausi. Elokuvalle viisi tähteä antanut Juho Rissanen kirjoittaa arviossaan: ”On toki toivottavaa, että joskus tulisi vielä aika, jolloin Suomen historian käännekohtia ei tarvitsisi muistella sotaelokuvien kautta. Mutta vielä ei ole se aika.”¹

Siltä vaikuttaa.

Mitä Suomen historiakuvat ja kertomukset siten kaipaavat? Jännitteitä ja ristiriitoja, epävarmuutta, marginaaleja sekä harmaan sävyjä. Suomen historia kuvataan usein julkisuudessa ja muiden kuin historia-alan tutkimuksissa harmonisena ja konsensuspohjaisena edistyskehityksenä, sankari- ja uhritarinoita ja ihmeitä vilisevänä nykypäivän taustakertomuksena. Suomi 100 -projektina. Niiltä harvoilta osin kuin kertomuksiin pääsee livahtamaan jotain harmoniaa vastaanantomattomasti rikkovaa, aiheen käsittely on mustavalkoista ja jää junnaamaan samoihin uomiin vuosikausiksi tai -kymmeniksi. Historialliset narratiivit elävät selkeärajaisestä hyvän ja pahan symboliikasta, joka istuu sopivasti nykyihmisen käsityksiin oikeasta ja väärästä.

Nämä narratiivit kuitenkin hämärtävät historian menneet nykyhetket, jotka ovat tämän päivän nykyhetken tavoin olleet epämääräisiä, monitulkintaisia ja jännitteisiä, niin hyvässä kuin pahas-

VTM Sophy Bergenheim tekee väitöstutkimusta Helsingin yliopiston poliittisen historian oppiaineessa suomalaisista sosiaali- ja terveysalan järjestöistä yhteiskuntapoliittisina asiantuntijoina ja vaikuttajina 1930–1960-luvuilla. Sähköposti: sophy.bergenheim@helsinki.fi.

sakin. Menneisyydessä ei tapahdu ihmeitä, eikä historia ole kohtalon johdatusta, vaan yhdistelmä syy-seuraussuhteita ja sattumaa.

Vuoden 1906 eduskuntauudistuksesta puhuttaessa Suomi halutaan nostaa jalustalle edistyskellisenä pienenä maana, joka sai taisteltua kansalaisilleen demokraattisen, yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden. Harvemmin muistetaan samassa yhteydessä mainita Suomen tapahtumakulkuun ratkaisevasti vaikuttanut Venäjän vuoden 1905 vallankumous. Mainitsematta jää usein myös, miten parlamentarismi rantautui Suomeen virallisesti vasta vuoden 1919 hallitusmuodossa. Äänioikeus sankaritarinana ei yleensä tuo esille myöskään sitä, miten rahvaan ja naisten äänioikeutta vastustettiin moniäänisesti.

Erityisen huonosti yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden narratiiviin istuu se seikka, että äänioikeus ei ollut yleinen tai yhtäläinen. Äänioikeus evättiin muun muassa vaivaisavun vastaanottamisen, vararikkoon joutumisen, holhouksenalaisuuden ja työlaitokseen joutumisen perusteella. Lisäksi rikoslain nojalla kuritushuone- ja vankeusrangaistuksiin tuomitut menettivät usein myös kansalaisluottamuksensa vähintään mää-

1. Juho Rissanen, IL-Arvio. Uusi Tuntematon sotilas on loistava viiden tähden suurelokuva. *Iltalehti* 25.10.2017.

rääjäksi – ja tässä yhteydessä on syytä muistaa, että Suomessa oli 1920-luvulla runsaasti poliittisia vankeja, kommunisteja. Nämä äänioikeuden rajoitukset eivät jääneet lyhytaikaiseksi kuriositeetiksi. Vuoden 1956 huoltoapulakiin saakka avunsaajat olivat sosiaalilautakuntien holhouksen alaisia ja menettivät sen nojalla äänioikeutensa jopa satunnaisesta avusta. Kansalaisluottamuksen menettäminen poistui rikoslaista vasta vuonna 1969. Holhouksenalaisiksi julistetuilta (eli mm. kehitysvammaisilta) evättiin äänioikeus aina vuoteen 1972 saakka.

Vaikka Suomen äänioikeusuudistus ilman muuta oli aikalaisittain moderni ja radikaalikin, sen historia ei ole aivan niin suoraviivainen ja ongelmaton kuin tavanomainen kertomus antaa ymmärtää.

Äänioikeus- ja eduskuntauudistuksen sekä ”talvisodan ihmeen” lisäksi Suomen historian positiivisiksi merkkipaaluiksi nimetään usein sotakorvausten suorittaminen, hyvinvointivaltio sekä länsi-integraatio Neuvostoliitto-naapuruudesta huolimatta.

”Hyvinvointivaltioprojekti”-sana on vuosien saatossa muotoutunut yhdeksi suosikki-inhokikseni (professori Pauli Kettusen osuvat analyysit ovat jättäneet minuun jälkensä). Projekti on määrätietoinen ja johdonmukainen prosessi, jolla on selvät tavoitteet ja menetelmät, selkeät roolit eri toimijoille sekä alku ja loppu. Tämä narratiivi peittää alleen kolme ratkaisevan tärkeää tekijää: ristiriidat, viholliskuvat sekä kontingenssin (eli sattumanvaraisuuden tai ennalta-arvaamattomuuden siinä mielessä, että toisinkin olisi aivan realistisesti voinut käydä). Kukaan ei suunnitellut ja johdonmukaisesti toteuttanut suomalaista hyvinvointivaltiota (ei edes Pekka Kuusi), vaan Suomen sosiaali- ja terveystieteiden kehitys 1920–1960-luvuilla oli yhteensovittamattomien ristiriitojen, risteävien etujen (joskus katkerankin) yhteensovittamisen, eriaisteisten uhkakuvien sekä yllättävilläkin tavoilla toisiinsa kietoutuneiden kehityskulkujen seurausta.

Pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden ”häpeäpilkuna” nähdään usein rotuhygieniä. Moni liittää käsitteeseen hierarkiset rotuopit, kallonmitaukset ja muut fyysisen antropologian tutkimukset sekä pakkosteriloinnit. Rotubiologiaa ja hygieniä kuvataan moraalisesti kyseenalaisena vaiheena, joka päättyi toiseen maailmansotaan. Esimerkiksi Kansallismuseon Julkinen ja kätkeyty

Suomi -näyttely ajoittaa rotuhygieenisen ajattelun Suomessa näin.

Tämä esitystapa kuitenkin hämärtää yhtäältä rotubiologian ja -hygienian monikerroksisuutta sekä ajattelutavan jatkumista pitkälle toisen maailmansodan jälkeen. Toisen maailmansodan aikana virinnyt niin sanottu väestöpoliittinen herätys rummutti muun muassa Väestöliiton johdolla Suomen kansan koon ja laadun tärkeyttä. Väestöpolitiikka kehystettiin Suomen eloonjäämisstrategiaksi: ilman riittävän suurta väestöä, jossa on jalostettu ”arvokasta ihmisainesta” ja kitketty pois ”kelvotonta ainesta”, Suomi ei pysty puolustautumaan Neuvostoliiton uhkaa vastaan. Vastaava eloonjäämiskehystys oli 1900-luvun alkuvuosikymmeninä valloillaan suomenruotsalaisten piirissä, esimerkiksi Folkhälsanissa, kun Suomea repivät erilaiset katkerat vastakkainasettelut sisälissodasta laajamittaisiin kieliriitoihin.

Ihmisten jaottelu ja hallinnointi sosiaalis-biologisten ”kelvollisten” ja ”kelvottomien” piirteiden pohjalta on rotuhygieenistä ajattelua puhtaimmillaan. Vaikka tästä tunnetusti kumpusi äärimmäisen raakoja ja rasistisia ajattelutapoja ja menetteilyjä (joista valitettavasti on kайkuja yhä tänä päivänä), myös modernin hyvinvointivaltion juuret ovat osaltaan rotuhygieenisessä ajattelussa. 1940–1950-lukulaisen väestöpolitiikan tavoitteena oli saada ”arvokas” väestönosa lisääntymään – ja pysymään hengissä. Korkea äitiys- ja lapsikuolleisuus sekä lapsiperheiden matala elintaso olivat tässä tavoitteessa huomattavia ongelmia, joita yritettiin ratkaista erilaisilla sosiaalipoliittisilla ja kansanterveydellisillä toimenpiteillä. Sellaisia olivat muun muassa äitiyspakkaus, neuvolajärjestelmä, lapsilisät ja ARAVA-järjestelmä.

Nykyihmisille on moraalisesti epämukavaa ajatella rotuhygienian ja sen seurausten olleen muutakin kuin yksiselitteisen pahaa. Tämä on ymmärrettävää, sillä ajattelutapa eroaa peruslähtökohdiltaan ratkaisevasti nykyisistä vallitsevista ajattelutavoista (ja hyvä niin). Mustavalkoinen jaottelu hyvään ja pahaan ei kuitenkaan kestä kriittistä historiallista tarkastelua, vaan hämärtää hyvinvointivaltion historialle tärkeitä kehityskulkuja. Yleensä historiallisena kipeänä pisteenä on pidetty raakojen ja epäoikeudenmukaisten tapahtumien tunnustamista, mutta kipeä piste voi taroittaa myös harmaan sävyjen tunnustamista.

Myös proosallisen (lue: tylsän) kuuloinen sosiaali- ja terveystieteiden lainsäädännön historia

on tulosta erilaisista kriiseistä, konflikteista ja sattumista. Suomi sai ensimmäisen sairausvakuutuslakinsa vuonna 1963, viimeisten joukossa Euroopassa. Myöhäinen toteutus ei kuitenkaan johtunut kiinnostuksen puutteesta, vaan sosiaalidemokraattien ajaman työvään sairausvakuutuksen ja maalaisliiton ajaman kansanvakuutuksen toteutettavan vanhuusvakuutuksen yhteensovittamattomuudesta. Sosiaalidemokraattien esitys sairausvakuutuslaista meni itse asiassa eduskunnassa läpi ensimmäisen kerran jo vuonna 1929, mutta esitystä vastustanut maalaisliitto sai junailtua sen lepäämään. Kun uudet valtiopäivät kokoontuivat eduskunnan hajotuksen jälkeen muutaman kuukauden kuluttua, esitys kaatui.

Samat tahot olivat kyynärpäitä myöten sekaantuneita vuoden 1956 kansaneläkeuudistukseen, jota on kuvattu radikaaliksi tasaetu-uudistukseksi, jopa maalaisliiton ”tasaetukaappaukseksi”. Uudistuksessa ei kuitenkaan ollut kyse vain kansaneläkeläistä, vaan loppuvuoden 1955 ja alkuvuoden 1956 tapahtumat olivat kaoottinen ja ripeätempoinen kokonaisuus, jossa ennalta-arvaamattomuus ja reaktiopaine jylläsivät. Kansaneläkelain uudistukseen vaikuttivat ratkaisevasti

muun muassa valtalain kaatuminen, kysymys maataloustulon ja palkkojen indeksidonnaisuudesta sekä kansaneläkevaliokunnan äänestyksen ajoitus tunnin tarkkuudella. Lopputuloksena oli tilanne, jossa jo saavutetulta kompromissilta yllättäen putosi pohja. Sekä maalaisliitto että sosiaalidemokraatit olivat lopputulokseen pettyneitä. Uudistus loi painetta uudelle, ansioihin suhteutetulle eläkejärjestelmälle, minkä seurauksena syntyi työeläkelaki (1961). 1960-luvun alussa maalaisliitto puolestaan sai haluamansa, kun sairausvakuutuslaki toteutui pitkälti sen kaavailujen mukaisena.

Tätä kokonaisuutta ei parhaalla tahdollakaan voi kuvailla harmonisena ja suunnitelmallisena, vaan avainasemassa ovat olleet kriisit, yllättävät käänneet sekä epäonnistuneet ja onnistuneet kompromissit. Niiden tuloksena syntyi kattava sosiaali- ja terveysturvajärjestelmä.

Suomen demokratian tai hyvinvointivaltion historia ei toisin sanoen ole sankarillinen edistyskertomus, vaan epätasaisesti, riitaisesti ja epäoikeudenmukaisesti edennyt kehitys. Siksi kriiseille, ristiriidoille ja peloille tulisi yleisissä historiakertomuksissakin suoda niille kuuluva historiallinen arvo. ■